

Academic Article:

Received: 2025-11-24;

Revised: 2026-06-20;

Accepted: 2026-06-22.

เครือข่ายชุมชนกับป่าศักดิ์สิทธิ์: รูปแบบการผสมผสานวิถีพุทธและนิเวศจิตวิทยา เพื่อการอนุรักษ์ร่วมสมัยในจังหวัดยโสธร

Community Networks and Sacred Forests: A Model for Integrating Buddhist Practices and Ecopsychology in Contemporary Conservation Efforts in Yasothon Province

พระภัทรพล จตตมโล (บุญศรี)¹, ปากาน กาญจกิจจา², กนต์ ศรีหาล้า³, วรเชษฐ์ โทอิน^{*4}Phraphattarapol Jattamalo (Boonsri)¹, Pakarn Khanchanakitja²,Kanta Srilah³, Worachet Tho-un^{*4}

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์ยโสธร

Mahamakut Buddhist University, Yasothon Buddhist College

First/Corresponding Author, E-mail: worachet.th@mbu.ac.th*

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอข้อค้นพบใหม่จากการศึกษาที่ผ่านการวิเคราะห์สังเคราะห์ และบูรณาการแนวคิดทางพุทธธรรมร่วมกับนิเวศจิตวิทยา เพื่อสร้างกรอบแนวคิดใหม่ในการอนุรักษ์ป่าศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน โดยมุ่งเน้นบทบาทของเครือข่ายชุมชนในฐานะกลไกสำคัญที่เชื่อมโยงมิติศาสนา จิตวิทยา และวัฒนธรรมให้เป็นองค์รวมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ผลการศึกษาพบว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบันยังคงดำเนินไปในลักษณะเชิงเทคนิคและเชิงนโยบาย โดยขาดการบูรณาการกับมิติทางจิตวิญญาณและศีลธรรม ส่งผลให้การมีส่วนร่วมของชุมชนขาดความลึกซึ้งและพลังแห่งคุณค่า ช่องว่างทางความคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการขาดการเชื่อมโยงระหว่างพุทธจิตวิทยา ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาจิตภายในกับนิเวศจิตวิทยา ซึ่งเน้นการตระหนักรู้ถึงความสัมพันธ์อันเกื้อกูลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ บทความนี้เสนอแนวทางปฏิบัติแบบบูรณาการโดยประยุกต์หลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ากับแนวคิดนิเวศจิตวิทยา เพื่อเสริมสร้าง “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” ผ่านกระบวนการเรียนรู้เชิงจิตภาวนา กิจกรรมทางวัฒนธรรม และการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมของชุมชน แนวทางดังกล่าวมุ่งปลูกฝังศรัทธา ความรับผิดชอบ และความเข้าใจในคุณค่าของธรรมชาติ อันจะนำไปสู่การก่อรูปของเครือข่ายชุมชนที่มีพลังทางจิตวิญญาณและสำนึกพลเมือง สิ่งแวดล้อม ผลลัพธ์ที่คาดหวังคือการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์ร่วมสมัยเชิงพุทธนิเวศที่ยั่งยืนและมีพลวัต สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) และสะท้อนแนวทางสันติธรรมแห่งความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในศตวรรษที่ 21

คำสำคัญ: การอนุรักษ์ร่วมสมัย, เครือข่ายชุมชน, นิเวศจิตวิทยา, ป่าศักดิ์สิทธิ์, วิถีพุทธ

Abstract

This academic article aims to present new findings derived from the processes of analysis, synthesis, and integration of Buddhist principles and Eco-psychological concepts to construct a new conceptual framework for the conservation of sacred community forests. The study emphasizes the role of community networks as key mechanisms that interconnect the dimensions of religion, psychology, and culture into a holistic approach to sustainable natural resource management. The findings reveal that current natural resource conservation practices remain predominantly technical and policy-oriented, often separated from spiritual and moral dimensions. This separation results in limited community participation and a diminished sense of moral value. The conceptual gap identified reflects a lack of integration between Buddhist psychology, which focuses on inner mental development, and ecopsychology, which emphasizes awareness of the interdependent relationship between humans and nature. The article proposes an integrative practice that applies Buddhist teachings in conjunction with eco-psychological perspectives to cultivate “Buddhist eco-consciousness.” This approach operates through meditative learning processes, cultural and environmental activities, and community-based ecological education. It aims to foster faith, responsibility, and appreciation for the intrinsic value of nature, leading to the formation of spiritually empowered community networks with strong environmental citizenship. The expected outcome is the development of a sustainable and dynamic “Buddhist–Eco Model for Contemporary Conservation,” consistent with the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) and reflecting a path of peaceful coexistence and ecological harmony between humans and nature in the twenty-first century.

Keywords: Contemporary Conservation, Community Network, Ecopsychology, Sacred Forests, Buddhist Way

บทนำ

คำว่า ป่าศักดิ์สิทธิ์ ในบริบทของสังคมไทยมีความหมายเชิงลึกลึกมากกว่าพื้นที่ธรรมชาติ หากแต่เป็นระบบคุณค่าทางศาสนา วัฒนธรรม และจิตวิญญาณที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตของผู้คนกับธรรมชาติอย่างแนบแน่น ดังนั้นป่าศักดิ์สิทธิ์จึงทำหน้าที่เป็นทั้งแหล่งทรัพยากรและศูนย์กลางจิตวิญญาณของชุมชน โดยช่วยธำรงความหลากหลายทางชีวภาพและความสมานฉันท์ทางสังคม (Junsongduang, et al., 2014) การทบทวนวรรณกรรมด้านงานศึกษานิเวศวิทยาเชิงพื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่พบว่า ป่าศักดิ์สิทธิ์มีความหลากหลายชนิดของไม้ยืนต้นสูงกว่าไร่มุขเวียนทั่วไป แสดงให้เห็นว่าจารีต ประเพณีและความเชื่อมีผลในการคุ้มครองทรัพยากร

อย่างเป็นรูปธรรม นับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าไม้ เกิดการเคลื่อนไหวทางศาสนาและสิ่งแวดล้อมที่มีพระสงฆ์เป็นผู้นำ เช่น ขบวนการบวชป่าซึ่งเป็นการนำสัญลักษณ์จิวรพระมาห่อหุ้มต้นไม้เพื่อสื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์และสร้างแรงยับยั้งทางสังคมต่อการตัดไม้ทำลายป่า (Darlington, 2012; Morrow, 2012) แนวปฏิบัตินี้ได้รับการยอมรับว่า เป็นนวัตกรรมเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Innovation) ที่รวมศาสนา จิตวิญญาณและการอนุรักษ์เข้าด้วยกันอย่างมีเอกลักษณ์ อย่างไรก็ตาม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของไทยในปัจจุบันยังคงดำเนินไปในกรอบเชิงเทคนิคและนโยบายเป็นหลัก ทำให้ละเลยมิติทางคุณธรรมและจิตวิญญาณของชุมชน ส่งผลให้การมีส่วนร่วมเชิงลึกของประชาชนยังมีข้อจำกัด (RECOFTC, 2021) ในขณะเดียวกัน แม้พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 จะสร้างกรอบกฎหมายที่ยอมรับบทบาทชุมชนในการจัดการป่า แต่การบังคับใช้ยังประสบปัญหาในเชิงนิยาม เขตพื้นที่ และกลไกการกำกับดูแล (Open Development Myanmar, 2020) ประเด็นสำคัญที่เป็นช่องว่างทางความรู้คือ การขาดการบูรณาการระหว่าง “พุทธจิตวิทยา” ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาจิตภายในและนิเวศจิตวิทยา ซึ่งเน้นการตระหนักรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (Roszak, 2001) การอนุรักษ์เชิงนโยบายมักมองป่าในมิติทรัพยากรมากกว่ามิติทางจิตวิญญาณ จึงส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนขาดความลึกซึ้งในด้านศรัทธาและความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม (Walter, 2007) นอกจากนี้ แนวทางพิธีกรรม เช่น การบวชป่า แม้จะเป็นเครื่องมือสร้างพลังทางสังคมและสื่อสัญลักษณ์ที่ทรงคุณค่า แต่หากขาดการเชื่อมโยงกับกติกาชุมชนและกฎหมายร่วมสมัย ก็อาจกลายเป็นเพียงพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่ขาดผลลัพธ์เชิงโครงสร้าง (Morrow, 2012) จึงเกิดคำถามสำคัญว่า จะสามารถผสานหลักพุทธธรรมเข้ากับนิเวศจิตวิทยาเพื่อสร้างจิตสำนึกพุทธนิเวศที่นำไปสู่การอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างยั่งยืนได้อย่างไร

จากการศึกษาบริบทแห่งการสร้างเครือข่ายชุมชนกับป่าศักดิ์สิทธิ์ผ่านกระบวนการผสมผสานวิถีพุทธและนิเวศจิตวิทยาเพื่อการอนุรักษ์ร่วมสมัย ผู้เขียนพบว่า งานวิชาการของดาร์ลิงตัน (Darlington, 2012) ในหนังสือ *The Ordination of a Tree* ชี้ให้เห็นว่า การบวชป่าในประเทศไทยเป็นขบวนการทางศาสนาเพื่อสิ่งแวดล้อมที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างจิตสำนึกเชิงคุณธรรมและการเมืองทางสิ่งแวดล้อม ขณะที่มอร์โรว์ (Morrow, 2012) วิเคราะห์บริบทแห่งปรากฏการณ์นี้ว่า การบวชป่าเป็นประเพณีประดิษฐ์ (Invented Tradition) เพื่อสื่อสารความศักดิ์สิทธิ์และสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมของชุมชน ด้านวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ส่วนงานวิชาการของเอี่ยมพร จันทรสองดวง (Junsongduang, et al., 2014) กลับพบว่า ป่าศักดิ์สิทธิ์ในเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอนมีความหลากหลายทางชีวภาพสูงกว่าแปลงเกษตรกรรมทั่วไปอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งได้สะท้อนว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาสามารถทำหน้าที่เชิงนิเวศได้จริง ในขณะที่รอสแซค (Roszak, 2001) เสนอแนวคิด *Ecopsychology* ว่า การเยียวยาธรรมชาติและการเยียวยาจิตใจมนุษย์เป็นกระบวนการเดียวกัน การฟื้นฟูความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณกับธรรมชาติจึงเป็นหนทางสู่ความสมดุลของโลกและมนุษย์ ส่วนในมิติของนโยบาย RECOFTC (2021) วิเคราะห์ว่า พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 นับว่าเป็นก้าวสำคัญของการกระจายอำนาจด้านสิ่งแวดล้อม แต่ยังคงต้องเสริมกลไกธรรมาภิบาลแบบมีส่วนร่วมให้เข้มแข็ง โดยเฉพาะการผสานองค์ความรู้ท้องถิ่นกับนโยบายระดับชาติ ทั้งนี้องค์กร UNDP (n.d.) และ UN (2026) ยังเสนอให้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต้องเชื่อมโยงกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนเพื่อสร้างความยั่งยืนในระดับโลก

ดังนั้น เพื่อข้ามพ้นข้อจำกัดดังกล่าว บทความนี้เสนอแนวทางการอนุรักษ์ร่วมสมัยเชิงพุทธ-นิเวศวิทยาเชิงพุทธ ซึ่งประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) จิตสำนึกพุทธนิเวศ (Buddhist Eco-consciousness) สร้างการเรียนรู้เชิงภาวนา เช่น สมาธิในป่า การเจริญสติ เพื่อปลูกฝังความตระหนักรู้ถึงการพึ่งพาพึ่งพาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (Roszak, 2001) (2) พิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา เช่น การพัฒนาพิธีกรรมการบวชป่าและเทศกาลป่าศักดิ์สิทธิ์ให้เชื่อมโยงกับกตีกาชุมชน เพื่อสร้างแรงศรัทธาและความชอบธรรมทางสังคม (Darlington, 2012) (3) ธรรมาภิบาลเครือข่าย (Networked Governance) เชื่อมวัด โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาสังคม เพื่อวางแผนจัดการป่าร่วมกันอย่างบูรณาการ (RECOFTC, 2021) และ (4) การเชื่อมโยงกับเป้าหมาย SDGs ผูกแนวทางการอนุรักษ์กับ SDGs ข้อ 13 และ 15 เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรฐานการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับโลก (UN, 2026) เพื่อสะท้อนมุมมองแห่งบริบททางวิชาการด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนในบริบทศตวรรษที่ 21 จึงจำเป็นต้องยกระดับจาก “การอนุรักษ์เชิงเทคนิค” สู่ “การอนุรักษ์เชิงจิตวิญญาณและคุณธรรม” ที่หลอมรวมหลักพุทธธรรมกับนิเวศจิตวิทยาเข้าด้วยกัน การสร้างเครือข่ายชุมชนจึงไม่เพียงเป็นการจัดการทรัพยากร หากเป็นการฟื้นฟูความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เกิดเป็นรูปแบบการอนุรักษ์ร่วมสมัยเชิงพุทธ-นิเวศที่มีพลังทางจิตใจ วัฒนธรรมและความยั่งยืนในระยะยาว

จิตสำนึกพุทธนิเวศ

แนวคิดเรื่องจิตสำนึกพุทธนิเวศ (Buddhist Eco-consciousness) เกิดจากการบูรณาการระหว่างพุทธจิตวิทยา (Buddhist Psychology) ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาจิตภายในให้เกิดสติ ปัญญาและกรุณา กับนิเวศจิตวิทยา (Ecopsychology) ซึ่งเน้นการตระหนักรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในระดับลึก (Roszak, 2001) การผสานทั้งสองมิติจึงทำให้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไม่เพียงเป็นกิจกรรมทางกายหรือเชิงนโยบาย แต่เป็นกระบวนการภายในที่เปลี่ยนแปลงวิถีคิดและวิถีจิตของมนุษย์ ให้ตระหนักถึงความเกื้อกูล (ปฏิกิจสมุปปาท) ระหว่างตนเองกับสรรพสิ่ง ในมุมมองทางพุทธศาสนาธรรมชาติมิใช่สิ่งแยกจากมนุษย์ หากแต่เป็นสภาวะธรรมที่สัมพันธ์ซ้อนกันอย่างลึกซึ้ง พุทธศาสนามองว่า ทุกสิ่งดำรงอยู่โดยอาศัยกัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักปฏิกิจสมุปปาท อันเป็นรากฐานของการเกิด-การดับ และการพึ่งพาพึ่งพาร่วมกันของสรรพสิ่ง (Rahula, 1974) การมีจิตสำนึกพุทธนิเวศจึงหมายถึงการเข้าใจความจริงของโลกในฐานะที่เป็นเครือข่ายแห่งความสัมพันธ์ มิใช่เพียงระบบทรัพยากร หากเป็นระบบแห่งสติและความรับผิดชอบที่มนุษย์ต้องมีต่อธรรมชาติ ในทางปฏิบัติ การพัฒนาจิตสำนึกพุทธนิเวศสามารถดำเนินได้ผ่าน 3 กระบวนการหลัก ได้แก่ (1) กระบวนการตื่นรู้ (Mindful Awareness) การฝึกสติ (Sati) เพื่อให้จิตตระหนักรู้ต่อกาย เวทนา และสภาพแวดล้อม ทำให้มนุษย์เห็นความเชื่อมโยงของชีวิตกับธรรมชาติ เช่น การภาวนาในป่า (Forest Meditation) หรือการเจริญสติระหว่างทำกิจกรรมสิ่งแวดล้อม (Thich Nhat Hanh, 2013) พุทธศาสนามองว่า การรู้เท่าทันตนเอง คือรากฐานของการอยู่ร่วมกับผู้อื่นและธรรมชาติอย่างสันติ (2) กระบวนการเห็นคุณค่าร่วม (Compassionate Connection) หลักเมตตา-กรุณา คือ หัวใจของการสร้างจิตสำนึกพุทธนิเวศ เพราะเป็นพลังจิตที่ขยายขอบเขตความรักจากตนเองไปยังสิ่งมีชีวิตทั้งหมด การฝึกจิตให้รู้สึกถึงความเป็นเพื่อนร่วมเกิด (Kinship of All

Beings) เป็นการเปิดพื้นที่ให้เกิดความรู้สึกในใจ (Ecological Empathy) ซึ่งทำให้การอนุรักษ์กลายเป็นการแสดงออกของความเมตตา ความกรุณา ไม่ใช่เพียงการแสดงออกตามหน้าที่ (Sivaraksa, 1992) และ (3) กระบวนการดำเนินชีวิตอย่างพอประมาณ (Moderate Living) หลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลางเป็นกรอบปฏิบัติที่เชื่อมโยงเศรษฐกิจ จิตใจและสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกันอย่างสมดุล การดำรงชีวิตด้วยความพอเพียงช่วยลดความฟุ้งเฟ้อและการเบียดเบียนต่อทรัพยากรธรรมชาติ สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเชิงพุทธที่เน้นสมดุลระหว่างจิตใจ วัตถุและสังคม (Phra Thepwethi (Payutto, P.A., 1994) ดังนั้น การบ่มเพาะจิตสำนึกพุทธนิเวศสามารถเกิดขึ้นผ่านพิธีกรรมและวัฒนธรรมทางศาสนา เช่น การบวชป่า ซึ่งเป็นทั้งสัญลักษณ์ของการเคารพต่อชีวิต และเป็นเครื่องมือทางสังคมในการสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วม (Darlington, 2012) เมื่อพระสงฆ์และชุมชนร่วมกันประกาศเจตนารมณ์ในการคุ้มครองธรรมชาติ พิธีกรรมดังกล่าวจึงเปลี่ยนจากพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ไปสู่ปฏิบัติการจิตสำนึกที่มีพลังทางจิตวิญญาณและสังคม (Morrow, 2012) นอกจากนี้ จิตสำนึกพุทธนิเวศยังสอดคล้องกับวาระการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติ (UNDP, n.d.; UN, 2026) โดยเฉพาะเป้าหมายที่ 13 การรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และเป้าหมายที่ 15 การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศบนบกอย่างยั่งยืน ซึ่งต่างมุ่งเน้นการพัฒนาความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การบูรณาการพุทธธรรมกับแนวคิดนิเวศจิตวิทยาจึงเป็นแนวทางที่ช่วยให้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีรากฐานทางจริยธรรมและจิตวิญญาณที่มั่นคงมากขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า จิตสำนึกพุทธนิเวศ มิใช่เพียงแนวคิดเชิงจิตวิทยาหรือสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่เป็นกรอบจริยธรรมแห่งการอยู่ร่วม (Ethics of Coexistence) ที่ตั้งอยู่บนฐานของสติ ปัญญาและกรุณา การสร้างสำนึกดังกล่าวจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมให้การอนุรักษ์ธรรมชาติกลายเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตและการปฏิบัติธรรมในสังคมพุทธสมัยใหม่

การปฏิบัติการของจิตสำนึกพุทธนิเวศในระดับชุมชนที่เรียกว่า จิตสำนึกพุทธนิเวศ มิได้เป็นเพียงกรอบแนวคิดเชิงจิตวิทยาหรือศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นพลังเชิงปฏิบัติการทางสังคม (Social Praxis) ที่สามารถขับเคลื่อนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในระดับชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม การแปรจิตสำนึกให้เป็นการกระทำ จำเป็นต้องอาศัยกลไก 3 ระดับ คือ ระดับบุคคล ระดับชุมชน และระดับเครือข่าย (Walter, 2007) มีรายละเอียด ดังนี้

ประเด็นที่หนึ่ง ระดับบุคคล (Individual) การพัฒนาจิตเพื่อความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ระดับบุคคลถือเป็นรากฐานของการก่อรูปจิตสำนึกพุทธนิเวศ โดยเริ่มจากการพัฒนาสติ (Sati) และสมาธิ (Samadhi) ผ่านกิจกรรมการภาวนาในธรรมชาติ เช่น การนั่งสมาธิในป่า (Forest Meditation) และการเดินจงกรมในเส้นทางธรรมชาติ (Walking Meditation) พระติช นัท ฮันห์ (Thich Nhat Hanh, 2013) เสนอว่า เมื่อหายใจเข้า เรายังรับรู้ถึงต้นไม้ เมื่อหายใจออก เรายังรับรู้ถึงโลกที่เรามีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงระหว่างสติภายในกับระบบนิเวศภายนอกอย่างกลมกลืน การฝึกเช่นนี้ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ความกรุณาเชิงนิเวศ (Ecological Compassion) ซึ่งเป็นสภาวะจิตที่ตระหนักรู้ว่า การทำลายธรรมชาติคือการทำลายส่วนหนึ่งของตนเอง (Sivaraksa, 1992) ดังนั้น การตื่นรู้ทางจิตใจจึงเป็นพื้นฐานของการตื่นรู้ทางสิ่งแวดล้อม การปลูกฝังสติใน

ระดับบุคคลจึงเป็นการสร้างพลเมืองสิ่งแวดล้อมทางจิตวิญญาณ (Spiritual Environmental Citizenship) ที่มีความรับผิดชอบต่อชีวิตในทุกมิติ

ประเด็นที่สอง ระดับชุมชน (Community) พิธีกรรมและการมีส่วนร่วมของเครือข่ายชุมชน ระดับชุมชนเป็นพื้นที่สำคัญในการแปลงจิตสำนึกให้เป็นการมีส่วนร่วม การปฏิบัติการจิตสำนึกพุทธนิเวศในระดับนี้ปรากฏอย่างชัดเจนผ่านพิธีกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม เช่น การบวชป่า (Tree Ordination) การเวียนเทียนป่า การเจริญภาวนาสีงแวดล้อม (Darlington, 2012) พิธีกรรมเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางสังคม (Social Instrument) ที่เชื่อมโยงความศรัทธากับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น มอร์โรว์ (Morrow, 2012) วิเคราะห์ว่า การบวชป่าเป็นประเพณีประดิษฐ์ (Invented Tradition) ซึ่งมีพลังในการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์เพื่อปลุกจิตสำนึกของชุมชน แม้จะมีลักษณะเชิงพิธีกรรม แต่หากเชื่อมโยงกับกติกาสังคมและกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 ก็สามารถกลายเป็นเครื่องมือของธรรมาภิบาลเชิงจิตวิญญาณที่ทั้งศาสนาและรัฐร่วมกันส่งเสริมได้ (RECOFTC, 2021) ในหลายพื้นที่ของประเทศไทย เช่น จังหวัดยโสธร เชียงใหม่ ลำปาง การบวชป่าไม่ได้หยุดอยู่แค่การทำพิธี แต่ต่อยอดสู่การจัดทำธรรมนูญป่าชุมชนที่กำหนดกติกาการใช้และการดูแลป่าอย่างยั่งยืน เป็นตัวอย่างของการแปรศรัทธาเป็นนโยบายชุมชน (Faith-based Policy) ซึ่งสะท้อนพลังของจิตสำนึกพุทธนิเวศในเชิงสถาบัน

ประเด็นที่สาม ระดับเครือข่าย (Network) ธรรมาภิบาลและการเรียนรู้ร่วมกัน ระดับเครือข่ายคือการยกระดับจิตสำนึกพุทธนิเวศจากชุมชนหนึ่งไปสู่เครือข่ายภาคประชาสังคมในวงกว้าง โดยมีพระสงฆ์ นักวิชาการ หน่วยงานรัฐและเยาวชนร่วมขับเคลื่อนในลักษณะธรรมาภิบาลเครือข่าย (Networked Governance) (RECOFTC, 2021) แนวทางนี้เน้นการแลกเปลี่ยนความรู้ การจัดอบรมภาวนา การจัดค่ายเยาวชนพุทธนิเวศ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research; PAR) เพื่อพัฒนาแนวปฏิบัติที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชน เช่น เครือข่ายพุทธนิเวศภาคอีสานได้จัดโครงการบวชป่าเยาวชนและค่ายภาวนาในป่าชุมชน ซึ่งใช้หลักเมตตา กรุณาและสติเป็นแกนกลางของการเรียนรู้ ส่งผลให้เยาวชนมีความเข้าใจเชิงจิตวิญญาณต่อสิ่งแวดล้อมและสามารถเป็นผู้นำกิจกรรมอนุรักษ์ในพื้นที่ของตนได้ การสร้างเครือข่ายเช่นนี้สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ (UN, 2026; UNDP, n.d.) ที่มุ่งเน้นความร่วมมือพหุภาคีในการอนุรักษ์ระบบนิเวศและลดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

ประเด็นที่สี่ การบูรณาการจิตสำนึกพุทธนิเวศสู่กระบวนการศึกษาและการพัฒนา การสร้างจิตสำนึกพุทธนิเวศจะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อถูกบูรณาการเข้าไปในระบบการศึกษาและกระบวนการพัฒนาชุมชน (Phra Thewpewethi (Payutto, P.A., 1994) หลายโรงเรียนในพื้นที่พุทธศาสนามีการนำแนวคิดนี้ไปใช้ในการเรียนรู้เชิงบูรณาการ เช่น หลักสูตรสิ่งแวดล้อมเชิงพุทธที่ให้ผู้เรียนฝึกสมาธิ ศึกษาธรรมชาติ และออกแบบโครงการอนุรักษ์ป่าในท้องถิ่นตนเอง ซึ่งเป็นตัวอย่างของการศึกษาเพื่อความยั่งยืนทางจิตวิญญาณ (Education for Spiritual Sustainability) พุทธศาสนาในฐานะระบบจริยธรรมที่เน้นปัญญาและความรับผิดชอบต่อสังคม สามารถเป็นรากฐานของการสร้างวัฒนธรรมการพัฒนาที่ไม่ทำลายธรรมชาติ แต่เกื้อหนุนการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล ดังนั้น

การพัฒนาเชิงพุทธจึงไม่ใช่เพียงการยกระดับเศรษฐกิจหรือสังคม แต่เป็นการยกระดับจิตใจและจิตสำนึกของมนุษย์ให้เข้าใจความเป็นหนึ่งเดียวของชีวิตทั้งปวง

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า จิตสำนึกพุทธนิเวศในระดับชุมชนเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มจากภายในสู่ภายนอก จากจิตสำนึกสู่พฤติกรรม และจากบุคคลสู่เครือข่าย เมื่อชุมชนสามารถหลอมรวมศาสนา วัฒนธรรม และนิเวศจิตวิทยาเข้าด้วยกันได้อย่างกลมกลืน จะเกิดพลังจิตวิญญาณที่ขับเคลื่อนการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน ทั้งในเชิงธรรมาภิบาล จิตใจ และวัฒนธรรม การพัฒนาเช่นนี้สอดคล้องกับอุดมการณ์ของพุทธศาสนาในฐานะศิลปะแห่งการอยู่ร่วม (Art of Coexistence) ที่เน้นเมตตา ปัญญาและความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

พิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนา

พิธีกรรมทางศาสนาและสัญลักษณ์มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาจิตสำนึกพุทธนิเวศในชุมชนไทย โดยทำหน้าที่เป็นช่องทางเชื่อมโยงระหว่างผู้คนกับธรรมชาติ และระหว่างศรัทธากับการกระทำร่วมมือเชิงอนุรักษ์ (SE-UB, 2565) หนึ่งในตัวอย่างที่เด่นชัด คือ พิธีบวชป่าหรือบวชต้นไม้ ซึ่งเป็นพิธีกรรมทางพุทธที่ถูกออกแบบขึ้นในชุมชนไทยในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสถานะพิเศษให้กับต้นไม้ใหญ่และพื้นที่ป่า จึงช่วยยับยั้งการบุกรุกทำลายป่าได้ (ไทยรัฐ, 2566) ในบทความวิชาการเชิงคุณภาพของดลติเรก ทองโสภิต (2566) ศึกษาพิธีกรรมการบวชป่าในภาคเหนือของประเทศไทยโดยพบว่า พิธีกรรมดังกล่าวทำหน้าที่เป็นนวัตกรรมทางความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างพุทธศาสนา ความเชื่อพื้นบ้าน และแนวคิดอนุรักษ์สมัยใหม่ ซึ่งช่วยสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์และกระตุ้นการมีส่วนร่วมของชุมชน พิธีบวชป่าในความเป็นจริงมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ที่ทรงพลัง เช่น การห่มผ้าเหลือง การผูกสายสิญจน์ ล้อมเขตป่าด้วยพิธีกรรม และการนิมนต์พระสงฆ์สวดเป็นสิริมงคล ซึ่งล้วนแต่สื่อว่า ต้นไม้ คือ ชีวิต และชุมชน คือ ผู้คุ้มครอง เมื่อชุมชนเข้าร่วมในพิธีกรรมเหล่านี้ พวกเขาไม่ได้เพียงร่วมงาน แต่เข้าสู่กระบวนการทางจิตวิญญาณที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติ พิธีกรรมจึงกลายเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่สร้างความรู้สึกผูกพันกับสิ่งแวดล้อม (SCB Foundation, ม.ป.ป.) ในแง่การอนุรักษ์เชิงนิเวศ พิธีกรรมและสัญลักษณ์เหล่านี้ช่วยทำให้เกิดแรงยับยั้งทางสังคม (Social Sanction) ต่อการทำลายป่า เช่น ข้อห้ามชุมชนที่ว่า หากนำผ้าเหลืองออกแล้วตัดต้นไม้ จะถือว่า เป็นการทำบาปมาก (SE-UB, 2567) กล่าวได้ว่า พิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนาถือเป็นกลไกสำคัญของการสร้างจิตสำนึกพุทธนิเวศในชุมชนไทย ซึ่งไม่ใช่แค่กิจกรรมเชิงวัฒนธรรม แต่เป็นการแสดงออกทางจิตวิญญาณที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการอนุรักษ์ เมื่อชุมชนเข้าใจว่า ชีวิต คือ ธรรมชาติ และธรรมชาติ คือ ชีวิต พวกเขาก็พร้อมที่จะปกป้อง และฟื้นฟูระบบนิเวศของตนเองในเชิงคุณค่าและจิตวิญญาณ

เมื่อพิจารณาด้านพิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนาพบว่า พิธีกรรมทางศาสนาในพุทธศาสนาไทยมีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังจิตสำนึกแห่งการเคารพต่อธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พิธีบวชป่าซึ่งเป็นนวัตกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างหลักธรรมทางพุทธศาสนา ความเชื่อพื้นบ้าน และเจตนารมณ์ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (SE-UB, 2565) แนวคิดดังกล่าวถือเป็นภาษาทางจิตวิญญาณที่แสดงออกผ่านสัญลักษณ์ของผ้าเหลืองและบทสวดเพื่อสร้างความหมายทางศาสนาให้กับต้นไม้

จากสิ่งที่ถูกมองว่า เป็นวัตถุ กลายเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีศักดิ์ศรีทางศีลธรรม (SCB Foundation, ม.ป.ป.) ในหลายพื้นที่ พิธีกรรมบวชป่าช่วยยับยั้งการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนได้จริง เพราะกลายเป็นเครื่องมือยับยั้งทางสังคม (Social Sanction) ที่ทุกคนในชุมชนยอมรับร่วมกัน (SE-UB, 2567) ดังบริบทต่อไปนี้

1. ความหมายของพิธีกรรมในเชิงพุทธนิเวศ พิธีกรรมในมิติพุทธศาสนาไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อความศรัทธาเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการภาวนาเชิงสังคม (Social Meditation) ที่เปลี่ยนแปลงทัศนคติของผู้คนต่อธรรมชาติ เช่น พิธีกรรมการบวชป่าทำให้นุรักษ์กลับมาตระหนักถึงความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยระหว่างชีวิตตนเองกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และการอนุรักษ์ป่ายังเป็นการรักษาความสงบในจิตใจตน

2. กรณีศึกษาในชุมชนไทย

พื้นที่	ลักษณะพิธีกรรม	ผลลัพธ์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อม
ชุมชนบ้านน้ำดิบ อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่	จัดพิธีบวชป่าทุกปีในวันมาฆบูชา นำโดยพระสงฆ์และนักเรียน โรงเรียนบ้านน้ำดิบ	เกิดกติกาป่าชุมชน ห้ามตัดไม้ใหญ่ ในเขตศักดิ์สิทธิ์ ลดการเผาป่ากว่า 60% (SE-UB, 2565)
ชุมชนบ้านห้วยขวาง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่	พิธีบวชป่าร่วมกับการเวียนเทียน ป่า และปลูกต้นไม้ถวายพระ	เกิดชมรมเยาวชนรักษป่า เป็นพลังการเรียนรู้ของเยาวชนท้องถิ่น (SCB Foundation, ม.ป.ป.)
ชุมชนบ้านโนนสวรรค์ อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง	พิธีบวชป่าชุมชนโดยพระสงฆ์และผู้นำท้องถิ่น จัดทุก 3 ปี	เกิดธรรมนูญป่าชุมชน และมีการขึ้นทะเบียนป่าเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ (SE-UB, 2567)

ตาราง 1 กรณีศึกษาในชุมชนไทย

จากกรณีศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่า พิธีกรรมทางศาสนาไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมทางศรัทธา แต่เป็นเครื่องมือสร้างวัฒนธรรมการอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วมที่ทำให้คนในชุมชนเกิดความรู้สึก ร่วมกันในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะเมื่อมีพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการชี้นำทางจิตวิญญาณ

3. การตีความสัญลักษณ์ในมิติพุทธธรรม พิธีบวชป่าสะท้อนหลักพุทธธรรมสามประการ คือ อหิงสา (การไม่เบียดเบียน) เมตตากรุณา (ความรักและปรารถนาดีต่อสรรพชีวิต) และมัชฌิมาปฏิปทา (การดำรงชีวิตอย่างพอประมาณ)

4. ผลลัพธ์ทางจิตวิญญาณและสังคม ผลที่เกิดขึ้นจากพิธีกรรมและสัญลักษณ์เหล่านี้ ได้แก่ (1) การเสริมสร้างจิตสำนึกพุทธนิเวศ: ชุมชนเข้าใจว่าการอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติธรรม ไม่ใช่ภาระของรัฐเพียงฝ่ายเดียว (2) การสร้างเอกภาพของชุมชน: พิธีกรรมเปิดพื้นที่ให้คนต่างรุ่นต่างศาสนามาร่วมกันด้วยเจตนาเดียว คือ การรักษาป่า (3) การเกิดระบบบรรณาภิบาลสิ่งแวดล้อม: ชุมชนพัฒนากติกาภายในที่เชื่อมโยงหลักศีลธรรมเข้ากับการจัดการป่า (SE-UB, 2567)

5. สรุป พิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนาเป็นแกนกลางของจิตสำนึกพุทธนิเวศที่มีรากลึกในวัฒนธรรมไทย เพราะสามารถแปลงคำสอนของพุทธศาสนาให้กลายเป็นการปฏิบัติที่จับต้องได้ในชีวิตประจำวัน พิธีบูชาและพิธีเวียนเทียนป่าช่วยสร้างพลังแห่งศรัทธาเชิงสังคมที่ทำให้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกลายเป็นภารกิจทางจิตวิญญาณของชุมชน เมื่อศรัทธาและสัญลักษณ์ทางศาสนาถูกใช้ด้วยปัญญาและความเข้าใจจะนำไปสู่ความยั่งยืนทั้งทางจิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม

ธรรมาภิบาลเครือข่าย

ในยุคที่โลกเผชิญกับความซับซ้อนของปัญหาสิ่งแวดล้อม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติไม่อาจพึ่งพารัฐหรือชุมชนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้อีกต่อไป หากแต่ต้องอาศัยความร่วมมือในแนวราบที่เกิดจากการเชื่อมโยงของหลากหลายภาคส่วน ทั้งรัฐ วัด โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาสังคม แนวคิดนี้ คือ สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมาภิบาลเครือข่าย (Networked Governance) ซึ่งเป็นกระบวนการจัดการที่ยึดหลักความโปร่งใส การมีส่วนร่วม และความรับผิดชอบร่วมกันของทุกภาคส่วน เพื่อสร้างระบบนิเวศทางสังคมที่เกื้อกูลและยั่งยืน (RECOFTC, 2021) ธรรมาภิบาลเครือข่ายในบริบทของการอนุรักษ์ป่าชุมชนไทยจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการบริหารจัดการทรัพยากรทางกายภาพ แต่ยังหมายรวมถึงการบริหารจิตวิญญาณของชุมชนที่หลอมรวมศาสนา วัฒนธรรมและจริยธรรมเข้าไว้ด้วยกัน กระบวนการดังกล่าวทำให้การอนุรักษ์ ไม่ใช่เพียงการรักษาป่า แต่คือการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดจิตสำนึกพุทธนิเวศที่เน้นการตระหนักรู้ถึงความเกื้อกูลระหว่างชีวิตทั้งปวง

จากรายงานของ RECOFTC (2021) ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาชุมชนป่าไม้ในภูมิภาคเอเชียพบว่า การดำเนินงานตาม พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 ได้เปิดพื้นที่ให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเป็นระบบผ่านเครือข่ายที่เรียกว่า เครือข่ายประชาชนเพื่อป่าชุมชน (CF-NET) (RECOFTC, 2021) การทำงานในลักษณะนี้ทำให้เครือข่ายกลายเป็นพื้นที่กลางของการเรียนรู้แบบพหุภาคี (Multi-Stakeholder Learning Space) ซึ่งแต่ละภาคส่วนมีบทบาทเฉพาะของตน เช่น วัดทำหน้าที่สร้างจิตสำนึกทางศีลธรรม โรงเรียนปลูกฝังเยาวชนให้เข้าใจคุณค่าของป่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดการด้านกฎหมายและงบประมาณ ส่วนภาคประชาสังคมเป็นผู้ประสานความรู้และกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ กระบวนการเช่นนี้ช่วยให้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกลายเป็นภารกิจร่วมของสังคมมากกว่าจะเป็นภารกิจของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง ในแง่ของการปฏิบัติ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ โครงการรักป่า รักชุมชน (Love the Forest and the Community) ซึ่งเกิดจากความร่วมมือระหว่างกรมป่าไม้และบริษัท RATCH Public Company Limited (RATCH Group, 2022) โดยมุ่งสนับสนุนการจัดตั้งและขยายพื้นที่ป่าชุมชนผ่านรูปแบบ MOU ระดับท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม การสร้างเครือข่ายเช่นนี้ย่อมเผชิญกับข้อจำกัด เช่น ความไม่เท่าเทียมด้านอำนาจและข้อมูลระหว่างหน่วยงานรัฐกับชุมชน การขาดงบประมาณต่อเนื่อง และการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายของรัฐที่ส่งผลต่อความมั่นคงของเครือข่าย ดังนั้น ธรรมาภิบาลเชิงพุทธมองว่า การจัดการที่ดี มิได้หมายถึงเพียงการมีระบบตรวจสอบที่เข้มงวด แต่หมายถึงการมีผู้ปฏิบัติที่มีจิตสำนึก และรู้จักใช้สติควบคุมอำนาจของตนเพื่อสร้างความสมดุลระหว่างผลประโยชน์ส่วนตนกับส่วนรวม ดังนั้น การเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายธรรมาภิบาลกับจิตสำนึกพุทธนิเวศจึงเป็นการบูรณาการ

ระหว่างโครงสร้างทางสังคมกับจิตวิญญาณแห่งการมีส่วนร่วม นอกจากนี้ ยังมีการประยุกต์แนวคิดธรรมาภิบาลเครือข่ายกับเทคโนโลยี เช่น การจัดทำระบบข้อมูลเปิดป่าชุมชน (Open Data) ที่เผยแพร่บนเว็บไซต์ของกรมป่าไม้ เพื่อให้ประชาชนสามารถติดตามพื้นที่อนุรักษ์ได้อย่างโปร่งใสและตรวจสอบได้ แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ได้รับการยอมรับในฐานะกรอบแนวทางสำคัญของประชาคมโลกในการขับเคลื่อนความเจริญควบคู่กับการรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อม องค์การสหประชาชาติ (United Nations) ได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือ SDGs จำนวน 17 ข้อ เพื่อให้ทุกประเทศร่วมกันดำเนินการภายในปี 2573 (UNDP, n.d.; UN, 2026). ในบริบทของประเทศไทย การอนุรักษ์ป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมตามหลักพุทธนิเวศและธรรมาภิบาลเครือข่าย ถือเป็นตัวอย่างที่สอดคล้องโดยตรงกับหลายเป้าหมายของ SDGs โดยเฉพาะเป้าหมายที่ 13 และ 15

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่ที่หนึ่ง เป้าหมายที่ 13 ว่าด้วยการรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เน้นการสร้างเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนในการปรับตัวและลดผลกระทบจากภาวะโลกร้อน การจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมซึ่งเกิดขึ้นผ่านเครือข่ายวัด โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น ช่วยเพิ่มพื้นที่ดูดซับคาร์บอน ลดการเผาป่า และสร้างวัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ สิ่งเหล่านี้เป็นการปฏิบัติการเชิงจิตวิญญาณเพื่อสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับหลักอหิงสาในพุทธศาสนา และสอดคล้องกับเป้าหมายของ UN (2026) ที่เรียกร้องให้ทุกประเทศพัฒนาการดำเนินการเชิงภูมิอากาศอย่างเร่งด่วน ส่วนเป้าหมายที่ 15 ว่าด้วยการใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศบนบกอย่างยั่งยืน (Life on Land) มีเป้าประสงค์ให้ทุกประเทศปกป้อง ปันฟู และส่งเสริมการใช้ระบบนิเวศอย่างยั่งยืน ซึ่งตรงกับเจตนารมณ์ของ พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 และแนวคิดจิตสำนึกพุทธนิเวศที่เน้นการอยู่ร่วมอย่างเกื้อกูลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การบวชป่า การจัดตั้งธรรมณูปาชุมชน และการพัฒนาหลักสูตรพุทธสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนท้องถิ่น จึงมิใช่เพียงกิจกรรมทางศาสนา แต่เป็นการปฏิบัติการระดับฐานรากเพื่อ SDGs ข้อ 15 (UNDP, n.d.) ในมิติของธรรมาภิบาลเครือข่ายแนวทางนี้ยังตอบสนองต่อเป้าหมายที่ 16 เรื่องสันติภาพ ความยุติธรรมและสถาบันที่เข้มแข็ง เพราะการบริหารจัดการทรัพยากรโดยมีเครือข่ายหลายฝ่ายร่วมตรวจสอบและกำหนดกติกา ย่อมก่อให้เกิดความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน การเปิดพื้นที่ให้วัดและพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณในเครือข่าย ยังช่วยส่งเสริมธรรมาภิบาลทางศีลธรรมที่เป็นฐานรากของความสงบสุขในสังคม

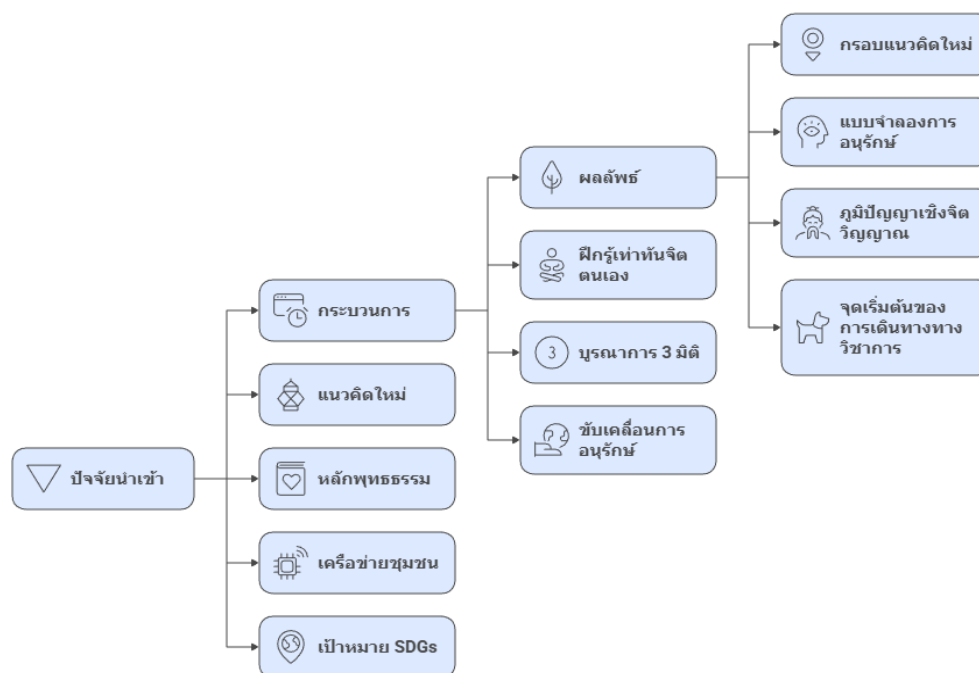
องค์ความรู้ใหม่ที่สอง การเชื่อมโยงกับ SDGs ยังปรากฏในระดับปฏิบัติการผ่านโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการ Thailand Community Forest Act and the Citizens' Forest Network ที่ดำเนินการโดย RECOFTC และภาคีเครือข่าย (RECOFTC, 2021) ซึ่งสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนกว่า 10,000 แห่งทั่วประเทศ โดยมุ่งเชื่อมโยงการอนุรักษ์ระดับท้องถิ่นกับ SDGs ข้อ 13 และ 15 ผ่านการพัฒนาเครือข่ายความรู้และฐานข้อมูลดิจิทัล สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าการขับเคลื่อน SDGs ไม่จำเป็นต้องเริ่มจากระดับนโยบายเท่านั้น แต่สามารถเริ่มจากระดับชุมชนที่มีพลังทางศาสนาและวัฒนธรรมเป็นฐาน พุทธศาสนาในฐานะระบบจริยธรรมแห่งความพอเพียง เมตตาและปัญญา จึงมีศักยภาพสูงในการเป็นมิติทางจิตวิญญาณของ SDGs ทำให้

เป้าหมายการพัฒนาไม่ได้เป็นเพียงกรอบตัวเลข แต่เป็นกระบวนการพัฒนาจิตและสังคมที่ยึดโยงกับคุณค่า ความดีงาม กล่าวโดยสรุป การบูรณาการแนวคิดจิตสำนึกพุทธนิเวศกับธรรมาภิบาลเครือข่าย สามารถทำให้ การดำเนินงานของประเทศไทยสอดคล้องกับ SDGs ทั้งในเชิงนโยบายและเชิงจิตวิญญาณ เมื่อชุมชนได้รับการ เสริมพลังด้วยหลักธรรม และเมื่อรัฐสนับสนุนกลไกที่โปร่งใส การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมก็จะไม่ใช่เพียงเป้าหมาย เชิงเทคนิค แต่เป็นหนทางสู่สันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนใน ศตวรรษที่ 21

องค์ความรู้ใหม่ที่สาม ข้อค้นพบจากงานศึกษานี้ คือ การปรากฏของกรอบแนวคิดใหม่ที่เรียกว่า ธรรมาภิบาลพุทธนิเวศ (Buddhist Eco-governance) ซึ่งหมายถึง การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมโดยอาศัย หลักธรรมเป็นแกนกลางของการตัดสินใจ ไม่ใช่เพียงเพื่อความยั่งยืนทางทรัพยากร แต่เพื่อความสมดุลทาง จิตใจและสังคม แนวคิดนี้เสนอว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องเริ่มจากการรู้เท่าทันจิตตนเอง เพราะเมื่อจิตสงบ และมีสติ การกระทำย่อมเกื้อกูลต่อผู้อื่นและต่อโลกโดยธรรมชาติ ในทางทฤษฎีแนวคิดธรรมาภิบาลพุทธนิเวศ นี้สามารถเป็นกรอบวิเคราะห์ใหม่ในสาขารัฐศาสตร์ ศาสนศึกษาและสิ่งแวดล้อมศึกษา เพราะเชื่อมโยงสามมิติ หลัก ได้แก่ (1) มิติศาสนาและจิตวิญญาณ คือ การนำหลักพุทธธรรมมาสร้างแรงจูงใจทางคุณธรรม (2) มิติ สังคมและวัฒนธรรม คือ การใช้เครือข่ายชุมชนเป็นพื้นที่เรียนรู้ร่วม และ (3) มิตินโยบายและการบริหาร คือ การออกแบบกลไกการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมที่โปร่งใส ในทางปฏิบัติผลจากการบูรณาการนี้สะท้อน ว่า เมื่อการอนุรักษ์เริ่มจากจิตสำนึกของคนในชุมชนและขยายผ่านเครือข่ายที่มีธรรมาภิบาล การเปลี่ยนแปลง เชิงโครงสร้างย่อมเกิดขึ้นอย่างยั่งยืน โดยไม่ต้องรอเพียงการขึ้นจากรัฐ เช่น เครือข่าย CF-NET ที่สนับสนุน โดย RECOFTC และกรมป่าไม้ ได้แสดงให้เห็นว่า ข้อมูลและศรัทธาสามารถอยู่ร่วมกันในระบบเดียวกันเพื่อ ขับเคลื่อนเป้าหมาย SDGs ข้อ 13, 15 และ 16 ได้อย่างเป็นรูปธรรม (UNDP, n.d.) การวิจัยและการเขียน บทความครั้งนี้จึงไม่เพียงเสนอแนวคิดทางวิชาการ แต่ยังเปิดพื้นที่ให้เกิดภูมิปัญญาเชิงจิตวิญญาณที่สามารถ นำไปต่อยอดในหลายสาขา ไม่ว่าจะเป็นการออกแบบนโยบายสาธารณะเชิงจริยธรรม การศึกษาเพื่อ สิ่งแวดล้อมในวัดและโรงเรียน หรือการพัฒนาโมเดลการจัดการทรัพยากรอย่างมีเมตตา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของ พุทธธรรมในศตวรรษที่ 21 กล่าวโดยสรุป บทความนี้เสนอภาพใหม่ของการอนุรักษ์ที่ไม่ได้วัดผลด้วยตัวเลข พื้นที่ป่าเพียงอย่างเดียว แต่ด้วยระดับความสงบและความเกื้อกูลของจิตใจมนุษย์ การอนุรักษ์ในมิติพุทธนิเวศ จึงเป็นการพัฒนาในระดับจิตใจที่สะท้อนออกมาในรูปของสังคมที่เป็นธรรมและโลกที่สมดุล ผลลัพธ์ของการ วิจัยนี้มีใช้จุดสิ้นสุด แต่คือ จุดเริ่มต้นของการเดินทางทางวิชาการที่ชวนให้ผู้ศึกษาในรุ่นต่อไปได้สืบต่อ ทดลอง และสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อให้ธรรมชาติและมนุษย์ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติบนหนทางแห่งพุทธธรรม ดังภาพต่อไปนี้

กระบวนการธรรมาภิบาลพุทธนิเวศ

ภาพ 1 ธรรมาภิบาลพุทธนิเวศ: การบูรณาการหลักธรรมกับการจัดการสิ่งแวดล้อม

สรุป

บทความนี้ได้สะท้อนให้เห็นภาพของการอนุรักษ์ป่าชุมชนในประเทศไทยผ่านมิติที่ลึกซึ้งกว่าการจัดการทรัพยากรเชิงเทคนิค เพราะแท้จริงแล้ว การอนุรักษ์ป่า คือ การอนุรักษ์จิตใจของผู้คน แนวคิดดังกล่าวได้รับการต่อยอดผ่านการผสมผสานระหว่างวิถีพุทธกับนิเวศจิตวิทยา ซึ่งช่วยให้กระบวนการอนุรักษ์มิได้หยุดอยู่กับการคุ้มครองพื้นที่สีเขียว หากแต่ขยายไปสู่การสร้างจิตสำนึกพุทธนิเวศที่หล่อหลอมความศรัทธา ความรับผิดชอบ และความเข้าใจในความสัมพันธ์อันเกื้อกูลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การศึกษาพบว่า เครือข่ายชุมชน วัด โรงเรียนและองค์กรท้องถิ่นที่ยึดหลัก ธรรมาภิบาลเครือข่ายมีบทบาทสำคัญในการสร้างระบบนิเวศทางสังคมที่ยั่งยืน เครือข่ายเหล่านี้มิได้เป็นเพียงกลไกการบริหาร แต่เป็นโครงสร้างของจิตสำนึกที่เปิดโอกาสให้ศาสนา วัฒนธรรมและเทคโนโลยีมาบรรจบกันอย่างกลมกลืน การบวชป่า การจัดตั้งธรรมนูญป่าชุมชน การเรียนรู้สิ่งแวดล้อมในวัดโรงเรียนและการใช้เทคโนโลยีแผนที่ดิจิทัลร่วมกันของภาคีต่าง ๆ ล้วนเป็นการผสมผสานพลังจิตวิญญาณและวิทยาศาสตร์ในระดับรากฐาน ข้อเสนอเชิงนโยบายมีดังนี้ 1) การเสริมสร้างบทบาทวัดในฐานะศูนย์กลางพุทธนิเวศ วัดควรได้รับการพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยบูรณาการหลักธรรมคำสอน เช่น มัชฌิมาปฎิปปา เมตตา อหิงสา เข้ากับกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดอบรมเยาวชนเรื่องพุทธสิ่งแวดล้อม การฝึกสติในป่าชุมชน และการใช้พื้นที่วัดเป็นแหล่งเรียนรู้เชิงนิเวศ ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมาย SDG 4 (การศึกษาที่มีคุณภาพ) และ SDG 15 (การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศอย่างยั่งยืน) (UNDP, n.d.) 2) การพัฒนาเครือข่ายธรรมาภิบาลชุมชน ระดับพื้นที่ ควรจัดตั้งเครือข่ายประสานงานระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น วัด โรงเรียน และกลุ่มเยาวชน โดยใช้หลักประชาธิปไตยแบบมีคุณธรรม เป็นกลไก

การมีส่วนร่วม เพื่อกำหนดธรรมนูญป่าชุมชนและข้อตกลงการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นธรรม แนวทางนี้สามารถเชื่อมโยงกับนโยบายของกรมป่าไม้และโครงการ CF-NET ที่สนับสนุนการสร้างฐานข้อมูลป่าชุมชนทั่วประเทศ (RECOFTC, 2021) 3) การส่งเสริมเศรษฐกิจสีเขียวเชิงพุทธ (Buddhist Green Economy) รัฐควรสนับสนุนระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับคุณธรรม เช่น การท่องเที่ยวเชิงพุทธนิเวศ (Buddhist Ecotourism) การผลิตสินค้าชุมชนที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์สีเขียววิถีพุทธ ซึ่งไม่เพียงสร้างรายได้ แต่ยังส่งเสริมคุณค่าทางจิตวิญญาณของผู้ผลิตและผู้บริโภค 4) การจัดตั้งสภาพุทธนิเวศแห่งชาติ (National Buddhist Eco Council) ควรมีการจัดตั้งสภาพุทธนิเวศแห่งชาติภายใต้ความร่วมมือของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงฆ์ และภาคประชาสังคม เพื่อเป็นศูนย์กลางการกำหนดทิศทางการวิจัย การอบรม และการออกแบบนโยบายสิ่งแวดล้อมที่มีรากฐานในหลักธรรมและคุณค่าแห่งศีลธรรม

เอกสารอ้างอิง

- ดลดิเรก ทองโสภา. (2566). การศึกษาพิธีกรรมการบวชป่าในภาคเหนือ: นวัตกรรมทางความเชื่อเพื่อการอนุรักษ์. *วารสารภาษาและวัฒนธรรมภาษา*. 2 (2), 10-15.
- ไทยรัฐ. (3 ตุลาคม 2566). พิธีบวชต้นไม้ หรือ บวชป่า ผสานความเชื่อ ความศรัทธา รักษาต้นไม้ใหญ่. สืบค้นเมื่อ 30 ตุลาคม 2568, จาก <https://www.thairath.co.th/futureperfect/articles/2730113>
- Darlington, S. M. (2012). *The Ordination of a Tree: The Thai Buddhist Environmental Movement*. Albany: SUNY Press.
- Junsongduang, et al. (2014). Woody Plant Diversity in Sacred Forests and Fallows in Chiang Mai, Thailand. *Chiang Mai Journal of Science*. 41 (5.1), 1132-1149.
- Morrow, A. (2012). Tree Ordination as Invented Tradition. *ASIANetwork Exchange: A Journal for Asian Studies in the Liberal*. 19 (1), 53-60.
- Open Development Myanmar. (7 January 2020). *Community Forest Act, B. E. 2562 (2019)*. Retrieved 30 October 2025, from https://data.opendevlopmentmekong.net/en/laws_record/community-forestry-act-b-e-2562-2019
- Phra Thepwethi (Payutto, P. A. (1994). *Buddhist Economics: A Middle Way for the Market Place*. Bangkok: Buddhadhamma Foundation.
- Rahula, W. (1974). *What the Buddha Taught*. New York: Grove Press.
- RATCH Group. (19 October 2022). *RFD – RATCH Carry out “Love the Forest and Community.”* Retrieved 30 October 2025, from <https://www.ratch.co.th/en/updates/activities/965/rfd-ratch-carry-out-love-the-forest-and-community-program-phase-4-driving-community-forest-sustainable-development-to-maximum-benefit-for-community-society-and-country>

- RECOFTC. (21 July 2021). *Thailand's Community Forest Act: Analysis of the Legal Framework and Recommendations*. Retrieved 30 October 2025, from <https://www.recoftc.org/publications/thailands-community-forest-act-analysis-legal-framework-and-recommendations>
- Roszak, T. (2001). *The Voice of the Earth: An Exploration of Ecopsychology*. Grand Rapids: Phanes Press.
- SCB Foundation. (ม.ป.ป.). จากแรงศรัทธาสู่การ “บวชป่าชุมชน”. สืบค้นเมื่อ 30 ตุลาคม 2568, จาก https://www.scbfoundation.com/media_knowledge/document/1073/13768
- SE-UB. (19 ตุลาคม 2565). พิธีบวชป่า ฤกษ์โลบายทางศาสนาเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ธรรมชาติ. สืบค้นเมื่อ 30 ตุลาคม 2568, จาก <https://www.seub.or.th/blogging/into-the-wild/blessing-trees/>
- SE-UB. (30 พฤศจิกายน 2567). บวชป่า ดงสักงาม 35 ปี...แก่งเสือเต้น. สืบค้นเมื่อ 30 ตุลาคม 2568, จาก <https://www.seub.or.th/blogging/into-the-wild/2024-328/>
- Sivaraksa, S. (1992). *Seeds of Peace: A Buddhist Vision for Renewing Society*. Berkeley: Parallax Press.
- Thich Nhat Hanh. (2013). *Love Letter to the Earth*. Berkeley: Parallax Press.
- United Nations (UN). (2026). *The Sustainable Development Goals Report 2026*. New York: Department of Economic and Social Affairs, UN.
- United Nations Development Programme (UNDP). (n.d.). *Goal 15: Life on Land*. Retrieved 30 October 2025, from <https://www.undp.org/sustainable-development-goals/life-on-l-and>
- Walter, P. (2007). Activist Forest Monks, Environmental Adult Education, and the Construction of Civil Society in Thailand. *International Journal of Lifelong Education*. 26 (3), 329-345.